

DOCUMENTE FOLCLORICE MUZICALE DIN BUCOVINA, CULESE DE ALEXANDRU VOEVIDCA

ELENA PASCANIUC (CRISTUȘ)
Institutul „Bucovina”, Rădăuți
Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava
E-mail: elenapascaniuc@yahoo.com

Musical Folklore Documents from Bukovina, Collected by Alexandru Voevidca

(Abstract)*

This article is an evocation of Alexandru Voevidca, a teacher and folklorist due to whom the folk song from Bukovina entered the national patrimony in the last century. The pages that follow constitute a part of a larger research, which analyses the contribution of researchers on the field of traditional culture in historical Bukovina (representatives of Ion G. Sbiera, Simion Florea Marian, Elena Niculiță-Voronca and Alexandru Voevidca) to the development of ethnological disciplines (folkloristics, ethnography and ethnomusicology) at the beginning of the XXth century, when the efforts of redoubtable philologists and musicologists such as Ion Bianu, Ovid Densusianu, Ion Mușlea, D. G. Kiriac, Béla Bartók, Constantin Brăiloiu, to orientate and present Romanian folk researches in a European vision, are noted. In the first three decades of the last century, in the systematic research of traditional folk culture, the problem of noting syncretism in the collection of the folk text and the establishment of folklore archives returns with greater stringency. The phenomenon had already manifested itself before in Western Europe. By 1918, a first non-selective collection of the Romanian repertoire of the folk song had been made in Bukovina, followed later by a thematic classification. The approach was determined by a strong movement developed in Vienna, aimed at collecting, analysing and publishing the folklore of the different ethnic groups embedded in the empire, with the aim of defining their cultural “specificity”. Philology professor M. Friedwagner and folklorist teacher Alexandru Voevidca linked their names to this achievement.

Keywords: Bukovina, Alexandru Voevidca, musical folklore.

(Rezumat)

Articolul de față este o evocare a lui Alexandru Voevidca, învățător și folclorist datorită căruia cântecul popular din Bucovina a intrat în secolul trecut în patrimoniul

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

național. Paginile care urmează constituie o parte dintr-o cercetare mai amplă, care analizează contribuția cercetătorilor pe terenul culturii tradiționale din Bucovina istorică (reprezențați de Ion G. Sbiera, Simion Florea Marian, Elena Niculiță-Voronca și Alexandru Voevidca) la dezvoltarea disciplinelor etnologice (folcloristica, etnografia și etnomuzicologia) la începutul secolului al XX-lea, când se remarcă și eforturile unor redevabili filologi și muzicologi ca Ion Bianu, Ovid Densusianu, Ion Mușlea, D. G. Kiriac, Béla Bartók, Constantin Brăiloiu, de orientare și încadrare a cercetărilor folclorice românești într-o viziune europeană.

În primele trei decenii ale secolului trecut, în cercetarea sistematică a culturii populare tradiționale revine cu mai mare stringență problema notării sincretismului în culegerea textului folcloric și a constituirii de arhive folclorice. Fenomenul se manifestase deja mai înainte în Occident. Până în anul 1918, în Bucovina se realizase o primă culegere nonselectivă a repertoriului românesc al cântecului popular, urmată ulterior și de o clasificare tematică. Demersul a fost determinat de un puternic curent dezvoltat la Viena, care viza culegerea, analiza comparativă și publicarea folclorului diferitelor grupuri etnice încorporate în imperiu, cu scopul definirii „specificului” lor cultural. Profesorul filolog Matthias Friedwagner și învățătorul folclorist Alexandru Voevidca și-au legat numele de această realizare.

Cuvinte-cheie: Bucovina, culegerea cântecului popular, Alexandru Voevidca, documente folclorice muzicale, fond-manuscris.

Acum 160 de ani, vedeau lumina zilei folcloriștii Elena Niculiță-Voronca (15 mai 1862, Bârlad) și Alexandru Voevidca (27 mai 1862, Văslăuți). Dacă destinul a făcut ca ei să aibă în comun luna și anul nașterii, pare că și Ursitoarele le-au tors firele vieții în oglindă, parcursul existențial al fiecăruia (inclusiv cel profesional, în cazul lui Alexandru Voevidca) fiind legat, nu numai de spațiul geografic în care au locuit – Elena Niculiță-Voronca ajunge în Bucovina la 18 ani, prin căsătorie¹ –, dar mai cu seamă de cultura tradițională românească a Bucovinei istorice. Amândoi s-au dedicat la un moment dat culegerii folclorului: Elena Niculiță-Voronca a adunat povești, datini și credințe populare românești; Alexandru Voevidca a cules repertoriul folcloric românesc bucovinean în cvasi-totalitatea lui. Învățătorul folclorist, beneficiar al unei educații muzicale foarte „serioase, de tip occidental”, dublată de „capacitatea extraordinară de notare după ureche a unui repertoriu oral imens și complicat sub aspect structural”², a cules „un tezaur de frumoasă muzică populară necunoscută”³, care însumează peste 3 700 de documente folclorice

¹ Elena Niculiță-Voronca, „Biografia mea”, în „Bucovina literară”, serie nouă, anul XXIII, nr. 3–4 (253–254), 2012, p. 82.

² Constanța Cristescu, „Conținutul genuistic al fondului mss. Alexandru Voevidca. Considerații asupra notației muzicale”, în Alexandru Voevidca, *Folclor muzical din Bucovina*, vol. I, *Repertoriul ritual-ceremonial vocal*, ediție critică și catalog tipologic muzical de dr. Constanța Cristescu, Suceava, Editura Lidana, 2015, p. 24.

³ Matthias Friedwagner, „Vorwort”, în *Rumänische Volkslieder aus der Bukowina*. I Band: *Liebeslieder*. Mit 380 von Alex. Voievidca aufgezeichneten Melodien. Herausgegeben von Dr. Matthias Friedwagner, Würzburg, Konrad Triltsch Verlag, 1940, p. XIII. Traducerea textului din limba germană o datorăm colegei noastre Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

muzicale. În vara anului 1907, și-a început activitatea de folclorist și colaborator al filologului universitar Matthias Friedwagner, în acțiunea inițiată de Ministerul Cultelor și al Instrucțiunii din Viena, de întemeiere a unei arhive a folclorului tuturor popoarelor din Imperiul Habsburgic. Munca lui de culegere s-a desfășurat timp de trei decenii, în mai multe etape, încheindu-se în anul 1929⁴, după afirmațiile fiului său.

Dacă Simion Florea Marian își câștigă foarte devreme⁵ locul în rândul „folcloriștilor proeminenți”⁶ ai secolului al XIX-lea, în schimb, Elena Niculiță-Voronca și Alexandru Voevidca au fost întâmpinați cu mai multă reținere în încercările lor repetate de a fi prezenți și de a se face vizibili în domeniul folcloristicii – de altfel, un domeniu de cercetare aflat încă în plină constituire în prima parte a secolului trecut. Ce ecou au avut rezultatele muncii lor de teren în disciplinele etnologice românești (etnografia, folcloristica, etnomuzicologia) ale începutului de secol XX, când se remarcă și eforturile unor redevabili filologi și muzicologi ca Ion Bianu, Ovid Densusianu, Ion Mușlea, D. G. Kiriac, Béla Bartók Constantin Brăiloiu și George Breazu, de orientare și încadrare a cercetărilor folclorice românești într-o viziune europeană? Ce a condus la rezervele cu care au fost receptate lucrările celor doi folcloriști din Bucovina? Amândoi au făcut mari eforturi de culegere a folclorului românesc în granițele Bucovinei istorice, eforturi vizibile în sutele de pagini publicate de Elena Niculiță-Voronca sau, în cazul învățătorului Alexandru Voevidca, în numeroasele documente folclorice muzicale rămase, până nu demult, în manuscris⁷. Fiecare în parte a realizat masive culegeri folclorice regionale cărora destul de târziu istoricii folcloristicii, apoi muzicologii le-au confirmat statutul de lucrări de pionierat la timpul lor, cu un conținut inedit, ce provoacă încă interesul cercetătorilor. Astfel, „raportată la aria din care provine, colecția Voevidca este cea

⁴ Fiul folcloristului, profesorul și poetul George Voevidca, relatează într-o scrisoare adresată lui Leca Morariu: „Colectarea cântecelor din popor a mers stăruitor și metodic până la anul 1929”. Vezi „Pentru Al. Voevidca”, în „Făt-Frumos”, anul X, nr. 5–6, septembrie – decembrie 1935, p. 184.

⁵ Simion Florea Marian devine membru al Academiei Române în anul 1881, iar în primăvara anului 1882 B. P. Hasdeu făcea binecunoscuta apreciere: „Aducându-te aci, Academia Română împlă un gol ce se simțea în rândurile noastre. Avem istorici, naturaliști, filologi, legiști, matematicieni, economiști, poeți, publiciști; [...] dar un etnograf în adevăratul sens al cuvântului, care să fi răzbit în toate unghiulețele, fie cât de ascunse, din traiul, din cugetul, din simțul poporului român, ne lipsea până acum. Acest etnograf, dă-mi voie a ți-o spune, june și distins coleg, singurul etnograf român deocamdată, ești tu”. „Răspuns [la discursul de recepție la Academie al lui S. Fl. Marian]”, în Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Folcloristica*, I, ediție critică, note, variante, comentarii de I. Oprișan, București, Editura Saeculum I. O., 2008, p. 456.

⁶ Ovidiu Bîrlea, *Istoria folcloristicii românești*, ediție îngrijită și bibliografie de Carmen Banța, cuvânt-înainte de acad. Sabina Ispas, Craiova, Editura Aius, 2010, p. 695.

⁷ Publicarea parțială a fondului de documente muzicale folclorice adunate de Alexandru Voevidca a început (sau a fost reluată, dacă ne raportăm la anul 1940, când a fost tipărit volumul *Rumänische Volkslieder aus der Bukowina*. I Band: *Liebeslieder*. Mit 380 von Alex. Voevidca aufgezeichneten Melodien. Herausgegeben von Dr. Matthias Friedwagner, Würzburg, Konrad Triltsch Verlag, 1940) în anul 1990, când apărea lucrarea lui Alexandru Voevidca, *Cântece populare din Bucovina*, ediție îngrijită de Vasile Nicolescu și Cristina Rădulescu-Pășcu, studiu introductiv, note, indici și glosar de Cristina Rădulescu-Pășcu, București, Editura Muzicală, 1990.

mai mare culegere locală de melodii populare”⁸, constată Ovidiu Bîrlea, în timp ce în *Datinile și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, cartea Elenei Niculiță-Voronca – apărută în 1903 apoi, decenii la rând aproape uitată –, același cercetător identifică un corpus regional, o colecție ce „se impune drept cea mai reprezentativă pentru acest colț al Moldovei de Sus” prin „informațiile folclorice aproape în întregime inedite”⁹. Totuși, până la a fi considerați personalități ale folcloristicii, Elena Niculiță-Voronca și Alexandru Voevidca au avut de așteptat vreme îndelungată, dacă avem în vedere că pentru tipărirea (în cazul *Datinilor...*, retipărirea) lucrărilor lor a trebuit să treacă un secol.

Din articolele biobibliografice prezente în ghiduri și dicționare de specialitate¹⁰, aflăm că Alexandru Voevidca s-a născut în 27 mai/8 iunie 1862, în familia lui Axenici Voevidca din satul Văslăuți (districtul Cernăuți). De la bunicul său, muzicantul-lăutar Grigore Voevidca, a primit talentul, vioara și primele noțiuni muzicale¹¹. În perioada 1877–1881, Alexandru Voevidca a urmat Școala Normală de învățători din Cernăuți, unde muzica (teorie-solfegiu, armonie, dirijat coral) era predată de profesorul cu un bun renume în Cernăuți, Anton Kuzela. Vocația ori poate sfaturile familiei, în care existau înclinații artistice, îl determină pe Alexandru să intre în contact cu viața muzicală cernăuțeană și să frecventeze în paralel cursurile Școlii de muzică patronată de Societatea Filarmonică din Cernăuți (societate înființată în anul nașterii folcloristului). Aici, cursurile de teorie, armonie și instrumente cu coarde erau ținute de compozitorul, dirijorul și profesorul Adalbert Hrimaly. Sub îndrumarea lui se formează Alexandru Voevidca, un apreciat compozitor și instrumentist. În timp, învățătorul ajunge să îndeplinească dăruirea didactică și virtuozitatea instrumentală, creând pentru elevii săi o atmosferă deosebită, inspiratoare, evocată mulți ani mai târziu, în 1981, de Teofil Coștiug Lianu în corespondența cu muzicologul și editorul Vasile Nicolescu: „Când auzeam că a venit la școală Alexandru Voevidca, bucuria noastră era mare căci cel puțin câte-o oră, mai cu seamă ora de muzică, era o plăcere deosebită pentru noi. Parcă-l văd și acuma: statura potrivită, spătos, cu plete până pe grumaz, [...] trecea la catedră. Ne vorbea de bogăția folclorului nostru muzical și de frumusețea lui, după care scotea din cutie vioara. Acordarea ei ne înveselea și ne făcea nerăbdători. Apoi, își pleca pe vioară capul și ne purta prin horele și doinele bucovinene, spunându-ne înainte din ce sat este (fiecare dintre ele). Și noi, cu dorul de casele noastre și de muzicanții de pe la noi, le ascultam cu sfințenie. Apoi, ne îndemna ca, atunci când ne vom întoarce ca învățători prin sate, să ne facem și

⁸ Ovidiu Bîrlea, *op. cit.*, p. 494.

⁹ *Ibidem*, p. 411.

¹⁰ Emil Satco, Alis Niculică, *Enciclopedia Bucovinei*, vol. III, P–Z, Suceava, Editura „Karl A. Romstorfer”, 2018, pp. 807–808; Iordan Datcu, *Dicționarul etnologilor români*, ediția a III-a, revăzută și mult adăugită, București, Editura Saeculum I. O., 2006, pp. 913–915; Emil Satco, *Arta în Bucovina*, Suceava, f. ed., 1991, p. 119.

¹¹ Alexandru Voevidca, *Cântece populare din Bucovina*, ediție îngrijită de Vasile Nicolescu și Cristina Rădulescu-Pășcu, studiu introductiv, note, indici și glosar de Cristina Rădulescu-Pășcu, București, Editura Muzicală, 1990, p. 13.

culegători de cântece, în sens muzical și literar, de pe la bătrânii care cu timpul se duc cu toate câte le știu și în urma lor puțini sunt cei care le moștenesc cu dragoste. Înainte de încheierea orei de muzică, profesorul Voevidca ne spunea câte o poveste scurtă, așa ca pentru copii, în imagini muzicale onomatopice pe vioară¹². Alexandru Voevidca a ocupat, din toamna anului 1882 până la sfârșitul Primului Război Mondial, postul de învățător în mai multe localități bucovinene (Suceava, Sinăuții de Jos, Siret, Boian, Coțmani), iar după Unire a fost numit profesor de muzică (1919–1921), apoi inspector de muzică în Cernăuți (1923–1927) și maestru propagandist pentru regiunea a XIV-a școlară (1923). A fost dirijor de cor, orchestră și fanfară, fiind apreciat în special pentru concertele cu corurile de învățători din Suceava și Cernăuți. În presa vremii pot fi găsite ecouri ale activității sale remarcabile în această direcție, ziarul „Patria” din Cernăuți consemnând în 21 octombrie 1909, într-un lung articol semnat „Orfeu”: „Primul pas în public l-a făcut «Reuniunea învățătorilor români din districtul Suceava» duminică în 10 octomvre c[urent], printr-o ședință ținută la oarele 3 p.m. în localul școalei primare românești din loc. Într-o sală frumos decorată cu tablouri ce reprezentau pe Traian, Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul se adunase un numeros public, mai cu seamă învățători și învățătoare. [...] După ce arată președintele în cuvinte frumoase scopul înalt al Reuniunii pentru progresul culturii noastre naționale, îndeamnă pe membri la o activitate rodnică și intensivă, care să ridice prestigiul reuniunii. Corul reuniunii (50 domni și dame) intonează apoi sub destoinica conducere a mult apreciatului măestru și culegător neobosit de arii naționale d-l Alexandru Voevidca: Imnul poporal, pe care îl ascultă cei prezenți în picioare. Urmează «Deviza învățătorilor», compoziție a d-lui Voevidca, apoi imnul festiv «Cultura» cu versuri de poetul nostru Vasile Bumbac¹³. În cronică evenimentului sunt semnalate, concis, cele trei calități prin care Voevidca se distingea în viața culturală bucovineană a începutului de secol: învățător, dirijor și compozitor. Înclinațiile componistice s-au materializat în diverse alte lucrări, piese corale sau instrumentale, „potpuriuri, valsuri, hore, marșuri”, însă cele mai multe au fost pierdute¹⁴ în timpul Primului Război Mondial. În anul 1923, după mai multe demersuri, inclusiv publicarea în revista „Izvoarașul” a unui „Apel” în care solicita deschiderea unei liste de subscripție¹⁵, reușește să publice lucrarea *Manual metodic pentru predarea cântului în școalele primare*¹⁶, în prefața căruia învățătorul Voevidca face și o pledoarie pentru folosirea cântecului popular ca material didactic¹⁷. Manualul pe care autorul însuși îl prezenta ca „alcătuit după principiile

¹² *Ibidem*, p. 14.

¹³ Orfeu, „Din Suceava. Serbările «Reuniunii învățătorilor români» din districtul Suceava”, în „Patria”, anul IV, nr. 73, 1909, p. 2.

¹⁴ Cristina Rădulescu-Pășcu, „Studiu introductiv” în Alexandru Voevidca, *Cântece populare din Bucovina*, p. 14.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Alexandru Voevidca, *Manual metodic pentru predarea cântului în școalele primare*, Partea I-a, *Predarea cântului după auz*, ediția I, București, Editura „Cartea Românească”, 1923.

¹⁷ Cristina Rădulescu-Pășcu, *op. cit.*, p. 15.

cele mai noi ale pedagogiei muzicale” a fost utilizat în școlile primare din întreg Regatul României, bucurându-se de apreciere din partea colegilor de breaslă și la Cernăuți. „Junimea literară” îi semnala apariția și sublinia: „Manualul acesta, rezultat al muncii unui pedagog și experimentat și talentat” este „călăuză neprețuită a învățătorului conștiincios”, mai ales că „melodiile alese din folclorul nostru muzical sunt așa fel scrise ca să fie cât mai ușor cântate. Partea cea mai mare din texte e în gen popular, iar restul e extras din operele celor mai de seamă compozitori români”¹⁸. Dacă lucrările sale didactice aveau să-i aducă recunoașterea de „cel mai mare pedagog muzical al Bucovinei”¹⁹, Alexandru Voevidca se mai remarcă încă și în muzica de teatru, compunând în anul 1928 vodevilul *Doi morți vii*, pe un libret al poetului Vasile Alecsandri. Iar din multele încercări de valorificare editorială a culegerilor sale de folclor, doar una și-a văzut-o împlinită în timpul vieții, în anul 1925, când a apărut volumul *17 colinde, cântece de stea și urări de Anul Nou*²⁰. Piese adunate în acest volum avuseser ocazia să le noteze în calitate de membru al juriului, în cadrul concursului de colinde organizat la Rădăuți de Societatea culturală „Academia Populară”, în 14 decembrie 1924. De altfel, tocmai implicarea, munca lui pe teren folcloristic, asupra căreia ne vom opri mai detaliat în paginile ce urmează, a rămas „cea mai interesantă latură a activității învățătorului bucovinean”²¹.

După patru decenii de activitate didactică, muzicală și folclorică, la momentul trecerii din viață, în 6 iunie 1931, imaginea sa, fixată în memoria societății intelectuale bucovinene, era înfățișată astfel de Leca Morariu în articolul comemorativ: „veteranul dascăl al școlii noastre primare și meșterul culegător al cântecului nostru popular”, „blajin și modest cum a fost”, „s-a strecurat dintre noi aproape nebăgat în seamă”²². Într-un prim articol bibliografic, științific, dedicat folcloristului doi ani mai târziu, în 1933, muzicologul Liviu Rusu îi aprecia însă mai răspicat meritele, afirmând că învățătorul Alexandru Voevidca rămâne „primul cercetător obiectiv al cântecului popular din Bucovina. El nu culege pentru compoziție, pentru aranjamente, ci grija lui e să strângă cântec lângă cântec – așa cum trăiesc ele în popor – fără schimbări, fără adaosuri. Pentru prima dată aceste culegeri aveau un scop științific”²³.

Cercetări mai riguroase asupra personalității și activității lui Alexandru Voevidca aparțin în special muzicologilor: Grigore Poslușnicu, George Breazul, Octavian L. Cosma, Viorel Cosma, Eugenia Cernea, Vasile Nicolescu, Cristina Rădulescu-Pășcu, Florin Bucescu, Constanța Cristescu (care a inițiat, în anul 2015, publicarea în ediție critică, sub forma unei serii monografice, a fondului-manuscris

¹⁸ Ioan Vicoveanu, „Răbojul cărților”, în „Junimea literară”, anul XV, nr. 1–2, 1926, p. 40.

¹⁹ Cf. Emil Satco, *Arta în Bucovina*, vol. II, Suceava, f. ed., 1991, p. 152.

²⁰ *17 colinde, cântece de stea și urări de Anul Nou*, notate de Alexandru Voevidca, Cernăuți, Lit. A. Sydor, 1925.

²¹ Cristina Rădulescu-Pășcu, *op. cit.*, p. 17.

²² L. M. [Leca Morariu], „Cronica. † Alexandru Voevidca”, în „Făt-Frumos”, anul VI, nr. 3, mai – iunie 1931, p. 126.

²³ Liviu Rusu, „Pentru culegătorul de cântece Alexandru Voevidca”, în „Junimea literară”, anul XXII, iulie – septembrie, nr. 7–9, 1933, p. 193.

„Alexandru Voevidca”, cu titlul Alexandru Voevidca, *Folclor muzical din Bucovina*, serie ajunsă la volumul IV), Vasile Vasile. Au fost puse în lumină date edificatoare privind biografia sa, dar mai ales contribuția și locul lui în folcloristica românească și istoriografia muzicală. Lor li se adaugă articolele și paginile dedicate folcloristului Voevidca, semnate, de-a lungul anilor, de bibliograful Emil Satco, de etnologii Iordan Datcu, Silvia Ciubotaru, Ion H. Ciubotaru, Mircea Fotea. Apariția, în 1990, a cărții lui Alexandru Voevidca, *Cântece populare din Bucovina*, a avut rolul de a readuce „în circuitul contemporan muzica și poezia începutului de veac din Bucovina, unul dintre cele mai interesante și bogate ținuturi românești”²⁴. Muzicologul și folcloristul Vasile Nicolescu, unul din editorii acestui volum, are meritul de a fi salvat „mărturii prețioase” prin corespondența începută în anul 1966 cu ultimii contemporani ai lui Voevidca, mărturii referitoare la omul, învățătorul și folcloristul bucovinean care, prin miile de documente folclorice muzicale adunate, are „o însemnată contribuție” în constituirea „tezaurului muzical al neamului”²⁵. Prin ochii și mărturiile lui Teofil Coștiug Lianu, Ioan Vicoveanu, Teodor (Tudor) Simionovici, Dragoș Luța, Nicodim Ițcuș, Vasile Onică, Nicolae Pentelescu sau Mihail Gr. Poslușnicu – câțiva dintre ei fiind cunoscuți cărturari ai locului –, se conturează portretul unui om talentat, răbdător, al unui profesionist dedicat muncii de teren, extraordinar de potrivit cu sarcina încredințată, care știa să creeze sau să profite de ocaziile potrivite pentru culegerea pieselor folclorice deosebite. Una din cele mai sugestive descrieri vine de la Teodor Simionovici, care-l cunoaște pe învățătorul Voevidca la începutul activității lui folclorice: „Avea vârsta matură, cultură generală remarcabilă, cultură muzicală aleasă, tehnician perfect, fire energică, impulsivă, neobosit. Povestea snoave populare, era glumeț, știa să creeze situații comice, își câștiga repede simpatia și încrederea”²⁶.

Activitatea didactică a lui Alexandru Voevidca a fost lăsată oarecum în plan secund în perioada 1907–1914, cât timp a avut prelungite concedii de la catedră, pentru a se putea dedica culegerii de folclor. Studiile muzicale urmate în tinerețe, activitatea susținută de instrumentist și dirijor de cor, înclinațiile componistice sunt cele care aveau să-l aducă, în anul 1907, în atenția universitarului filolog Matthias Friedwagner. Acesta se afla în impas în găsirea unui colaborator cu o pregătire muzicală adecvată pentru realizarea culegerii de folclor din cadrul proiectului de întemeiere a unei arhive a folclorului tuturor popoarelor din Imperiul Habsburgic, proiect inițiat de Ministerul Cultelor și al Instrucțiunii din Viena, pe care el l-a coordonat la Cernăuți în perioada 1906–1911. În „Prefața” la volumul apărut în 1940, Matthias Friedwagner rememora astfel începutul colaborării cu învățătorul sucevean și impresia pe care i-o lăsase: „Căutând un ajutor potrivit, am aflat de profesorul Alexandru Voievidca din Suceava. Încă nu colectase și nu publicase nimic, dar era un muzician talentat, un practician cu ureche fină și o abilitate

²⁴ Cristina Rădulescu-Pașcu, *op. cit.*, p. 46.

²⁵ *Ibidem*, p. 18.

²⁶ *Ibidem*.

deosebită pentru o astfel de sarcină. [...] În iulie 1907, Voievidca și-a început activitatea după regulile dinainte stabilite și înarmat cu scrisori de recomandare; pe măsură ce colecția sa se transforma într-o comoară de muzică populară necunoscută și frumoasă, concediul a fost reînnoit din nou și din nou, până în 1912 (respectiv, 1914)²⁷. Alexandru Voievidca își începe activitatea de culegător de folclor muzical la începutul secolului al XX-lea, când acțiunea de culegere a cântecelor populare pornește cu un mai mare avânt și concomitent în Regatul României, Transilvania și Bucovina. Impulsul și modelul acestor cercetări se regăsesc în „preocupările statornice ale europenilor pentru definirea «specificului» culturilor diferitelor grupuri etnice care se aflau încorporate în marile imperii”²⁸. Mai mult, în direcția europeană de cercetare se manifesta deja pregnant metoda de înregistrare cu mijloace mecanice a textelor folclorice literare și muzicale. La Viena s-a înființat în anul 1899 o arhivă fonografică la Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, în care au fost înregistrate mostre de limbă română, în anul 1901²⁹. Cinci ani mai târziu, în același proiect al Ministerului Învățământului și Cultelor care declanșase în Bucovina (Cernăuți) culegerea cântecului popular românesc, unde îl găsim antrenat pe învățătorul Voievidca, profesorii suceveni Victor Morariu și Vasile Burduhos înregistrează cu fonograful 50 de melodii, „dar transcrierea cu note nu a fost îndeajuns de satisfăcătoare, și nici în cazul celorlalte melodii, puține, de altfel, din diferite părți ale țării, nu au avut succes deplin”³⁰. Alexandru Voievidca însă rămâne la metoda obișnuită de înregistrare/transcriere după auz, ajutat de vioara lui, culegând astfel și transmițându-i lui Friedwagner „2 250 de piese. Este o lucrare amplă, cu valoare perenă”³¹. Profesorul Friedwagner a părăsit Cernăuțiul în aprilie 1911, dar învățătorul Alexandru Voievidca a continuat constant munca de culegere a melodiilor populare până în anul 1914, reluată apoi după 1918, cu câteva întreruperi, până în anul 1924 – după alte surse³² 1929 –, ridicând spre 3 700 numărul pieselor înregistrate³³. Seriozitatea, fidelitatea cu care a notat în teren melodiile, scrierea fonetică a textelor literare, notarea completă și caligrafică a datelor de identificare a materialului folcloric și a informatorilor (așezarea cronologică, menționarea numelui și a vârstei informatorului, eventual a instrumentului folosit de acesta pentru acompaniere, a datei și locului înregistrării, inclusiv a variațiilor

²⁷ Matthias Friedwagner, *op. cit.*, p. XIII.

²⁸ Sabina Ispas, Nicoleta Coatu (coord.), *Etnologie românească. Folcloristică și etnomuzicologie. II. Metodologie. Arhive. Instrumente de lucru*, partea 1, București, Editura Academiei Române, 2007, p. 167; passim pp. 168–178; 220–221.

²⁹ *Ibidem*, p. 167.

³⁰ Matthias Friedwagner, *op. cit.*, p. VII.

³¹ *Ibidem*, p. XIII.

³² Vezi nota 4.

³³ Constanța Cristescu constată că în colecția Alexandru Voievidca sunt înregistrate „peste 3 700 de melodii notate cu texte și însoțite de grila documentară referitoare la proveniența lor, data culegerii, informatori, proveniența acestora, semnătura olografă a culegătorului”. Alexandru Voievidca, *Folclor muzical din Bucovina*, vol. I, *Repertoriul ritual-ceremonial vocal*, ediție critică și catalog tipologic muzical de dr. Constanța Cristescu, Suceava, Editura Lidana, 2015, p. 17.

profesiei culegătorului) sunt dovada că cerceta terenul cu metode și scopuri științifice. Genurile muzicale sunt bine reprezentate, începând cu cele vocale și terminând cu cele instrumentale, iar colecția dovedește că el intuise existența în zona Bucovinei a unui stil muzical unitar, numit de localnici „bătrâneasca”, iar în caietele-manuscris stau mărturie numeroase variante melodice ale acestui stil³⁴.

Până aproape de sfârșitul vieții (6 iunie 1931, Cernăuți), folcloristul Alexandru Voevidca a încercat de mai multe ori să valorifice editorial bogata culegere muzicală pe care o realizase. O primă mențiune despre colecția sa o face la un an de la Unire, când trimite către revista botoșăneană „Junimea Moldovei de Nord” o „adresă” din care redacția, sub semnătura scriitorului Constantin Iordăchescu, publică un fragment amplu, cu speranța că „gestul d-sale va încuraja și pe alți culegători de melodii să iasă la iveală”. „Primim de la d-l Alex. Voevidca, diriginte școlar din Boian (Bucovina), o adresă din care extragem următoarele: «Ca unul care din fragedă tinerețe m-am ocupat cu muzica, era firesc să-mi îndrept atențiunea și asupra cântecului nostru popular. Astfel, găsind de cuviință să întreprind și studiul acestei importante specii muzicale, m-am hotărât să adun ariile populare din provincia noastră. În acest scop am călătorit din comună în comună: din 1907 până în 1916 și am colectat totalul melodiilor românești cântate în Bucovina. Colecțiunea cuprinde 2 300 piese naționale de diferit caracter: doine, hori, danțuri, bocete etc. Toate piesele sunt originale și scrise după auz, întocmai cum au fost cântate. Cele mai multe au fost executate cu vocea: iar cam vreo 200 de bucăți au fost reproduse cu instrumentele uzitate în popor: vioara, fluer, trișcă etc. Nicio bucată nu e armonizată pentru cor sau orchestră populară. Nu m-am gândit la lucrul acesta, cu toate că n-ar fi nicio greutate. Cu întreprinderea mea, în scopul colectării cântecelor populare, am fost condus de principiul că melodiile de prezent cântate să le fixez pe vecie în originalitatea lor». Dl Voevidca pune această colecție la dispoziția noastră”³⁵. Lucia Olaru-Nenati face observația că această consemnare a bogatei colecții Voevidca în „Junimea Moldovei de Nord” este „prima atestare publicistică a existenței acestui inestimabil patrimoniu, fiind astfel remarcată, oricum, cu 21 de ani înaintea publicării ei fragmentare în volum. Iar textul explicativ al lui Alexandru Voevidca este un prim demers de prezentare a colecției, a intențiilor culegătorului ei și a modalităților ei de realizare, adică o declarație a autorului ei, de o valoare documentară și memorialistică unică”³⁶. Nu putem să nu remarcăm însă faptul, oarecum neașteptat, că Voevidca nu amintește nimic despre contextul în care a realizat culegerile sale, cel puțin până la izbucnirea războiului. După cum nu știm nici ce a făcut ulterior redacția publicației botoșănene cu originala colecție care-i fusese astfel încredințată. Pe rând însă, Voevidca și-a oferit spre vânzare/publicare colecția și altor instituții

³⁴ Florin Bucescu, „Alexandru Voevidca (II)”, în Ion Popescu-Sireteanu (autor principal și coordonator), *Siretul, vatră de istorie și cultură românească*, Iași, Editura „Omnia”, 1994, p. 307.

³⁵ <https://www.monitorulbt.ro/centenar/2019/03/21/oameni-ai-energiilor-luminate-alexandru-voevidca/> (23 ianuarie 2023).

³⁶ *Ibidem*.

culturale: Ministerului Instrucțiunii, Academiei Române, dar și unor edituri, fără ca demersurile să fie materializate.

Este însă perioada când ia naștere școala modernă de folcloristică muzicală, se înființează Societatea Compozitorilor Români (1920), unde președinte este George Enescu, iar secretar Constantin Brăiloiu. Societatea Compozitorilor Români instituie, la inițiativa lui Brăiloiu, premii de folclor pentru anii 1925 și 1928, premiul pe anul 1925 fiindu-i atribuit lui Tiberiu Alexandru pentru *101 Cantece și jocuri din Banat*. La aceeași ediție, au primit mențiuni: E. Monția, Gh. Cucu, Gh. Fira, I. Mutiu, I. Dicu și Alexandru Voevidca. Învățătorul bucovinean trimisese în concurs (5 februarie 1925) un manuscris intitulat *Cântece populare*, cu 149 de melodii³⁷. Câteva din ele au fost incluse în cuprinsul a două volume îngrijite de Constantin Brăiloiu: *Treizeci de cântece populare alese din culegerile premiate sau menționate cu prilejul concursului instituit de SCR în anul 1925* (București, Editura SCR, 1927) și *Cântece bătrânești din Oltenia, Muntenia, Moldova și Bucovina* (București, Editura SCR, 1932).

În aprilie 1921, revista „Școala” din Cernăuți (director, Nicolae Simionovici) își informa cititorii despre tematica revistelor „Izvorașul” și „Doina”, îndemnând cititorii și pe colegii învățători: „Recomandăm călduros abonarea acestor reviste, iar pe colegii care se ocupă sau intenționează să se ocupe cu folclorul îi invităm să dea acestor reviste tot sprijinul prin colaborarea lor”³⁸. Nu peste mult timp, redacția aceleiași publicații nota: „«Izvorașul» – no. 22–24 pe iulie – august 1921 publică cântecul popular «Streinii» cules de Alex Voevidca și concertul «Ție se cuvine dreptate» de Vorobchevici”³⁹. Tot în această perioadă, Voevidca începe și corespondența cu directorul periodicului „Izvorașul”, Gh. N. Dumitrescu-Bistrița, care va dura până spre finalul deceniului trei al secolului trecut. Într-una din scrisori (12 ianuarie 1927) îi va propune și lui să-i vândă „colecția de cântece populare adunate de prin Bucovina”, care „nu e nici tipărită, nici vândută. [...] Sunt dispus să vând lucrarea așa cum se află, sau să predau totul scris în curat, în schimbul sumei de 250 mii lei”⁴⁰. Insistența pe această temă ascunde, de fapt, drama unei familii greu încercate, care își asumase creșterea și educarea a patru nepoți orfani de ambii părinți, iar dificultățile materiale nu erau puține⁴¹.

În perioada 1922–1924, colecția de folclor adunată de învățătorul Voevidca în Bucovina a atras și atenția lui Eusebie Mandicevschi. Renumitul muzicolog și compozitor atât de apreciat la Viena susținea o asiduă corespondență cu rudele din Bucovina, către care scria: „Constantin a făcut o faptă mare ... Mi-a trimis o

³⁷ Cf. Mircea Fotea, „Alexandru Voevidca (I)”, în Ion Popescu-Sireteanu (autor principal și coordonator), *Siretul, vatră de istorie și cultură românească*, p. 301. Vezi și Iordan Datcu, *Dicționarul etnologilor români*, ed. cit., p. 914.

³⁸ În volumul omagial „Izvorașul”. *Douăzeci [de] ani (1 iunie 1919 – 1 iunie 1939) de activitate muzicală, folcloristică și culturală. Glasuri de pretutindeni pentru „Izvorașul”*, Bistrița-Mehedinți, Tiparul „Izvorașul”, 1939, p. 26.

³⁹ *Ibidem*, p. 27.

⁴⁰ Cristina Rădulescu-Pășcu, *op. cit.*, p. 20.

⁴¹ *Ibidem*, p. 21.

colecție de cântece populare române, pe care le-a cules Voevidca la Suceava, acum câțiva ani, în munții Bucovinei, de la țărani și țărăncile de-acolo, rugându-mă să le dau o formă practică, adică să le armonizez, ca să poată fi cântate, eventual, în concerte. Observ că întreaga colecție a lui Voevidca – cred că cuprinde vreo 3 000 de bucăți – mi-a plăcut deosebit de mult, chiar când am cunoscut-o înainte de război, prin Friedwagner. Nu numai melodiile sunt astfel transcrise încât fac impresia de precizie și autenticitate, ci și textele, care sunt tot atât de atrăgătoare și pline de farmec. Am fost atât de bucuros și animat, încât am armonizat (în timpul vacanței) nu mai puțin de 52 de cântece... Ocupația cu aceste cântece m-a apropiat iarăși de patrie⁴². Erau numai o parte din cele 200 de armonizări la care va ajunge în final, lucrul la ele aducându-i compozitorului Eusebie Mandicevski mereu bucuria de a se întâlni cu „talentul poporului care se manifestă în aceste mici compoziții”⁴³.

Cel care „a pătruns adânc sufletul poporului și l-a dezgropat cu modestele lui putinți”, oricât s-a străduit să mai atragă în timpul vieții atenția Academiei Române asupra culegerilor sale, nu a găsit aici „interes pentru uriașa lui strădanie”. În finalul articolului din 1933, menționat în paginile anterioare, Liviu Rusu își exprima speranța că va veni un timp prielnic și pentru cunoașterea și valorizarea/valorificarea efortului intelectual asumat de învățătorul Al. Voevidca: „Ceea ce suntem noi în stare să spunem despre colecția Alexandru Voevidca este încă foarte puțin. Cercetări amănunțite – avem nădejdea – nu vor întârzia să deie la lumină această comoară de cântece”⁴⁴. Dar Alexandru Voevidca nu a ajuns să vadă publicată această comoară.

Tipărirea unui prim volum din ceea ce devenise cea mai amplă colecție regională (număra peste 10 000 de texte înainte de 1914 și cca 2 300 de melodii), în alcătuirea căreia învățătorul Voevidca se angajase în anul 1907, s-a putut realiza abia în anul 1940, ultimul an de viață și pentru Matthias Friedwagner. În scrisorile către fostul coleg și statornic prieten Sextil Pușcariu, sau către învățătorul Ioan Vicoveanu, unul din cei mai apreciați din zecile de colaboratori pe care i-a avut la realizarea culegerii, Matthias Friedwagner scrisese nu o dată despre îndoielile lui de natură științifică în privința împărțirii materialului, despre eforturile pentru obținerea imaginilor care însoțesc textul, despre bucuria ultimilor ani ai vieții (avea 79), când regele României, Carol al II-lea, în calitate de protector al Academiei Române (1930–1940), i-a acordat subvenția⁴⁵ pentru a putea publica lucrarea. Într-una din ultimele scrisori către Sextil Pușcariu, Friedwagner vorbea despre volumul întâi al colecției, gata de tipar (corectura finală a fost făcută de Ovidiu Papadima, aflat atunci la Berlin), ca despre „ultimul salut pe care-l trimit Bucovinei”. Apariția

⁴² Emil Satco, „Mandicevski – o familie de muzicieni români”, în „Suceava». Anuarul Muzeului Bucovinei”, anul XVII–XVIII–XIX, 1990–1991–1992, p. 426.

⁴³ *Ibidem*, p. 427.

⁴⁴ Liviu Rusu, *op. cit.*, p. 195.

⁴⁵ I. E. Torouțiu, „Un gest regal necunoscut”, în „Convorbiri literare”, anul LXXII, nr. 4, aprilie 1939, pp. 379–382.

volumului a provocat publicarea unor articole elogioase despre evenimentul editorial, în mai multe publicații din țară și din Bucovina („Acțiunea”, „Revista Bucovinei”, „Voința școalei”). Antologia *Rumänische Volkslieder aus der Bukowina*. I. *Liebeslieder*⁴⁶ cuprinde 640 de pagini, în care prof. Friedwagner a selectat doar lirica de dragoste, 943 de texte poetice în limba română (din care o sută și în traducere germană) însoțite de 384 de melodii, din cele peste 10 000 de texte și 2 250 de melodii, acestea din urmă adunate de Voevidca. Editorul a ordonat materialul folcloric în 33 de capitole subtematice (*Preludiu, Dragostea din ce-i făcută?, Dragoste tainică, Dor și jale, Speranță, Visuri* etc.), care pun în lumină faptul că în mentalul popular existența umană stă sub semnul dorului, iar trăirea afectivă este legată de suferința din iubire, pentru că „Dragostile se plătesc cu lacrimile”. Peste timp, analizând lucrarea, etnologi din diferite generații au putut stabili câteva „premiere” pe care le aduce în literatura de specialitate, între acestea numărându-se: stabilirea primului indice motivic al liricii de dragoste a românilor bucovineni⁴⁷; prevalența numărului informatoarelor⁴⁸ între cei peste trei sute de subiecți chestionați; în călătoriile de teren, Alexandru Voevidca identifică în comunitățile rurale interpreți semiprofesioniști români⁴⁹, numiți lăutari, zicălași, cântăreți sătești.

Abia cinci decenii mai târziu, între anii 1990 și 2020⁵⁰, a fost reluată publicarea semnificativă a fondului-manuscris Voevidca. În 1990 a apărut lucrarea lui Alexandru Voevidca, *Cântece populare din Bucovina*, ediție îngrijită de Vasile Nicolescu și Cristina Rădulescu-Pășcu, studiu introductiv, note, indici și glosar de Cristina Rădulescu-Pășcu, București, Editura Muzicală. După alte două decenii și jumătate, la Suceava începe editarea sistematică a acestui fond-manuscris, în ediția critică a muzicologului Constanța Cristescu, proiectată în șase volume: Alexandru Voevidca, *Folclor muzical din Bucovina*, volumul I. *Repertoriul ritual-ceremonial vocal*, ediție critică și catalog tipologic muzical de dr. Constanța Cristescu,

⁴⁶ *Rumänische Volkslieder aus der Bukowina*. I Band: *Liebeslieder*. Mit 380 von Alex. Voevidca aufgezeichneten Melodien. Herausgegeben von Dr. Matthias Friedwagner, Würzburg, Konrad Tritsch Verlag, 1940.

⁴⁷ Ovidiu Birlea, *op. cit.*, p. 404.

⁴⁸ „Femeile reprezintă două treimi, fapt semnificativ atât pentru cântecul propriu-zis în general, cât și pentru cântecul de dragoste în special. În numeroase sate, femeile sunt singurele interprete de folclor chestionate ori furnizează partea cea mai importantă a repertoriului folcloric local”. Silvia Ciubotaru, Ion H. Ciubotaru, *Cântece propriu-zise din Moldova*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2021, p. 41.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Alexandru Voevidca, *Cântece populare din Bucovina*, ediție îngrijită de Vasile Nicolescu și Cristina Rădulescu-Pășcu, studiu introductiv, note, indici și glosar de Cristina Rădulescu-Pășcu, București, Editura Muzicală, 1990; Alexandru Voevidca, *Folclor muzical din Bucovina*, vol. I, *Repertoriul ritual-ceremonial vocal*, ediție critică și catalog tipologic muzical de dr. Constanța Cristescu, Suceava, Editura Lidana, 2015; vol. II, *Repertoriul muzical instrumental de joc*, partea I, ediție critică, catalog tipologic muzical și antologie de Constanța Cristescu, Suceava, Editura Lidana, 2017; vol. III, *Repertoriul muzical instrumental de joc* (continuare la vol. II), *Cântecul vocal de joc*, Suceava, Editura Lidana, 2019.

Suceava, Editura Lidana, 2015; volumul II. *Repertoriul muzical instrumental de joc*, partea I, ediție critică, catalog tipologic muzical și antologie de Constanța Cristescu, Suceava, Editura Lidana, 2017; volumul III. *Repertoriul muzical instrumental de joc* (continuare la volumul II), *Cântecul vocal de joc*, Suceava, Editura Lidana, 2019; volumul IV. *Cântecul vocal de joc* (continuare la volumul III). *Doina. Balada*, Suceava, Editura Lidana, 2020.

Tipărirea în ediție critică va contribui la cunoașterea și analiza obiectivă a adevăratei contribuții a lui Alexandru Voevidca la dezvoltarea etnomuzicologiei românești.

BIBLIOGRAFIE

1. Bîrlea, Ovidiu, *Istoria folcloristicii românești*, ediție îngrijită și bibliografie de Carmen Banța, cuvânt-înainte de acad. Sabina Ispas, Craiova, Editura Aius, 2010.
2. Bucescu, Florin, „Alexandru Voevidca (II)”, în Ion Popescu-Sireteanu (autor principal și coordonator), *Siretul, vatră de istorie și cultură românească*, Iași, Editura „Omnia”, 1994.
3. „Bucovina literară”, serie nouă, anul XXIII, nr. 3–4 (253–254), 2012.
4. „Convorbiri literare”, anul LXXII, nr. 4, aprilie 1939.
5. Ciubotaru, Silvia, Ciubotaru, Ion H., *Cântece propriu-zise din Moldova*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2021.
6. Cristescu, Constanța, „Conținutul genuistic al fondului mss. Alexandru Voevidca. Considerații asupra notației muzicale”, în Alexandru Voevidca, *Folclor muzical din Bucovina*, vol. I. *Repertoriul ritual-ceremonial vocal*, ediție critică și catalog tipologic muzical de dr. Constanța Cristescu, Suceava, Editura Lidana, 2015.
7. Datcu, Iordan, *Dicționarul etnologilor români*, ediția a III-a, revăzută și mult adăugită, București, Editura Saeculum I. O., 2006.
8. „Făt-Frumos”, anul VI, nr. 3, mai – iunie 1931, p. 126; anul X, nr. 5–6, septembrie – decembrie 1935.
9. Fotea, Mircea, „Alexandru Voevidca (I)”, în Ion Popescu-Sireteanu (autor principal și coordonator), *Siretul, vatră de istorie și cultură românească*.
10. Friedwagner, Matthias, „Vorwort”, în *Rumänische Volkslieder aus der Bukowina*. I Band: *Liebeslieder*. Mit 380 von Alex. Voevidca aufgezeichneten Melodien. Herausgegeben von Dr. Matthias Friedwagner, Würzburg, Konrad Tritsch Verlag, 1940, pp. VII–XIV.
11. Hasdeu, Bogdan Petriceicu, *Folcloristica*, I, ediție critică, note, variante, comentarii de I. Opreșan, București, Editura Saeculum I. O., 2008.
12. Ispas, Sabina, Coatu, Nicoleta (coord.) *Etnologie românească. Folcloristică și etnomuzicologie. II. Metodologie. Arhive. Instrumente de lucru*, partea 1, București, Editura Academiei Române, 2007.
13. „Izvoarașul”. *Douăzeci [de] ani (1 iunie 1919 – 1 iunie 1939) de activitate muzicală, folcloristică și culturală. Glasuri de pretutindeni pentru „Izvoarașul”*, Bistrița-Mehedinți, Tiparul „Izvoarașul”, 1939.
14. „Junimea literară”, anul XV, nr. 1–2, 1926, p. 40; anul XXII, iulie – septembrie, nr. 7–9, 1933.
15. L. M. [Leca Morariu], „Cronica. †Alexandru Voevidca”, în „Făt-Frumos”, anul VI, nr. 3, mai – iunie 1931.
16. Niculiță-Voronca, Elena, „Biografia mea”, în „Bucovina literară”, serie nouă, anul XXIII, nr. 3–4 (253–254), 2012.
17. „Patria”, anul IV, nr. 73, 1909.
18. Rădulescu-Pășcu, Cristina, „Studiu introductiv” în Alexandru Voevidca, *Cântece populare din Bucovina*, ediție îngrijită de Vasile Nicolescu și Cristina Rădulescu-Pășcu, studiu introductiv, note, indici și glosar de Cristina Rădulescu-Pășcu, București, Editura Muzicală, 1990.

19. Rusu, Liviu, „Pentru culegătorul de cântece Alexandru Voievidca”, în „Junimea literară”, anul XXII, iulie – septembrie, nr. 7–9, 1933.
20. *Rumänische Volkslieder aus der Bukowina*. I Band: *Liebeslieder*. Mit 380 von Alex. Voievidca aufgezeichneten Melodien. Herausgegeben von Dr. Matthias Friedwagner, Würzburg, Konrad Triltsch Verlag, 1940.
21. Satco, Emil, *Arta în Bucovina*, Suceava, f. ed., 1991.
22. Satco, Emil, Niculică, Alis, *Enciclopedia Bucovinei*, Vol. III, P–Z, Suceava, Editura „Karl A. Romstorfer”, 2018.
23. Satco, Emil, „Mandicevschi – o familie de muzicieni români”, în „«Suceava». Anuarul Muzeului Bucovinei”, XVII–XVIII–XIX, 1990–1991–1992.
24. Torouțiu, I. E., *Un gest regal necunoscut*, în „Convorbiri literare”, anul LXXII, nr. 4, aprilie 1939.
25. Vicoveanu, Ioan, „Răbojul cărților”, în „Junimea literară”, anul XV, nr. 1–2, 1926.
26. Voievidca, Alexandru, *Cântece populare din Bucovina*, ediție îngrijită de Vasile Nicolescu și Cristina Rădulescu-Pășcu, studiu introductiv, note, indici și glosar de Cristina Rădulescu-Pășcu, București, Editura Muzicală, 1990.
27. Idem, *Folclor muzical din Bucovina*, vol. I. *Repertoriul ritual-ceremonial vocal*, ediție critică și catalog tipologic muzical de dr. Constanța Cristescu, Suceava, Editura Lidana, 2015.
28. Idem, *Folclor muzical din Bucovina*, vol. II. *Repertoriul muzical instrumental de joc*. Partea I, ediție critică, catalog tipologic muzical și antologie de Constanța Cristescu, Suceava, Editura Lidana, 2017.
29. Idem, *Folclor muzical din Bucovina*, vol. III. *Repertoriul muzical instrumental de joc* (continuare la vol. II), *Cântecul vocal de joc*, Suceava, Editura Lidana, 2019.
30. Idem, *Folclor muzical din Bucovina*, vol. IV, *Cântecul vocal de joc* (continuare la vol. III). *Doina. Balada*, Suceava, Editura Lidana, 2020.